

Мемуарыстыка XIX стагоддзя ў беларускай культурнай традыцыі

У беларускай традыцыі да гэтага часу не склалася адзінага падыходу да мемуарыстыкі, што робіць адносіны да згаданай крыніцы дастаткова спрэчнымі. У значнай ступені такая сітуацыя абумоўліваецца разнастайнасцю метадалагічных канцэптаў, сфармаваных на працягу XIX — пачатку XXI стст. Гэта вымушае нас звярнуцца да станаўлення дэфініцыі «мемуары», а таксама прасачыць асаблівасці мемуарыстыкі XIX ст.

Метадалагічныя падмуркі ўспрымання ўспамінаў закладаліся ў другой палове XIX ст. Канстанцінам Бястужавым-Руміным, які вызначаў іх як самастойны аб'ект даследавання, каштоўны не толькі з пункту гледжання наратыву, але і дзеля сваёй фактычнай наяўнасці. У канцы XIX ст. расійскі гісторык, археограф Мікалай Чачулін дапоўніў, што мемуары даюць уяўленне пра светапогляд чалавека і развіццё грамадства¹. У 20-я гг. XX ст. фармуецца канцэпцыя, якая ў змястоўным плане

¹ Чечулин Н. Д. Мемуары, их значение и место в ряду исторических источников. Санкт-Петербург, 1891.

вызначаецца як культуралагічная, а ў метадалагічным — як крыніцазнаўчая. Яе асновай становіцца зварот да праблемаў гістарычнага пазнання шляхам выкарыстання найважнейшых відаў крыніц, у тым ліку і дакументаў асабовага паходжання. Такімі гісторыкамі, як Сігізмунд Валк, Аляксандр Лапо-Данілеўскі і інш., фармуюцца асноўныя падыходы да вывучэння мемуарыстыкі², для якіх мемуарная крыніца каштоўная і ў якасці сведчання пра гістарычны факт.

У 30-я гг. XX ст. пад уплывам ідэалагічных трансфармацый у грамадскай думцы назіраюцца змены ў стаўленні да дакументаў асабовага паходжання. Акцэнт пачаў рабіцца на нізкім узроўні дакладнасці і аб'ектыўнасці такіх крыніц³. Некаторыя ж даследчыкі ўвогуле ставілі пад сумнеў успрыманне мемуараў у якасці гістарычнай крыніцы, адвядзячы ім прамежкавы стан паміж гісторыяй і белетрыстыкай. Гэты погляд паступова патрапляў і ў сістэму адукацыі. Так, у першым савецкім падручніку па крыніцазнаўстве, выдадзеным у 1940 г. спецыялістам па гісторыі Расіі XIX ст. Сяргеем Нікіціным, успаміны лічыліся суб'ектыўнай і няпэўнай крыніцай:

*толькі ў рэдкіх выпадках мемуарыст імкнецца да аб'ектыўнага выкладання падзей. Правілам з'яўляецца адваротнае: аўтару трэба не толькі пераказаць падзею, але адлюстраваць яе пад сваім пэўным вуглом гледжання*⁴.

Іншы аспект ва ўспрыманні мемуараў пазначыўся ў працах Георгія Літвіна, які зазначае, што мемуары можна выкарыстоўваць толькі як матэрыял для характарыстыкі асобы аўтара, у іншых жа аспектах біяграфістыкі яны праяўляюцца суб'ектыўна. У той жа час неабходна адзначыць, што дадзены гісторык вылучыў вельмі важны момант у разуменні гэтай крыніцы. Г. А. Літвін падкрэсліў значэнне ўспамінаў як носьбітаў псіхалагічнага духу эпохі⁵, што атрымлівае развіццё ў тэорыі наратывізму.

У цэлым можна казаць, што ў сярэдзіне XX ст. у гістарыяграфіі дамінавала парадыгма ўспрымання мемуараў як другараднай крыніцы, якая мае малую ступень дакладнасці. Гісторыкамі акцэнтавалася ўвага

² Валк С. Н. Издание «Исторической библиотеки» // Дела и дни. 1922. № 3. С. 193—194; Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. Вып. I. Петроград, 1923. С. 18.

³ Саар Г. П. Источники и методы исторического исследования. Баку, 1930. С. 143—144.

⁴ Никитин С. А. Источниковедение истории СССР XIX в. (до нач. 90-х годов). Т. 2. Москва, 1940. С. 102.

⁵ Литвин Г. О мемуарах // Путь коммунизма. 1922. № 1. С. 1—22.

на суб'ектыўнасці крыніц асабовага паходжання і пры гэтым фактычна ставіўся знак роўнасці паміж паняццямі «суб'ектыўны» і «няпэўны». Гэты падыход выліўся ў тое, што аналіз мемуарных твораў абмяжоўваўся пошукам памылак і недакладнасцяў у асвятленні падзей, і што яны ўспрымаліся толькі ў якасці дапаможнай крыніцы ў факталагічных пошуках.

З іншай ацэнкай мемуарных крыніц выступалі расійскія гісторыкі Пётр Заянчкоўскі і Яўген Тарле. Так, Заянчкоўскі ў працэсе выдання біяграфічнага нарыса, прысвечанага генерал-фельдмаршалу Дзмітрыю Мілюціну, зазначаў, што ўспаміны спрыяюць пашырэнню эмпірычных ведаў у пытаннях айчынай гісторыі. Таксама на прыкладзе біяграфіі Мілюціна аўтар праілюстраваў магчымасць вывучэння эвалюцыі светапогляду мемуарыста. Тарле ж адным з першых расійскіх даследчыкаў правёў падзел паміж паняццямі «суб'ектыўнасць» і «праўдзівасць»⁶.

Дадзеныя падыходы пачынаюць распаўсюджвацца ў даследчыцкай практыцы з сярэдзіны 70-х гг. XX ст. Аднак ужо з канца 70-х — пачатку 80-х гг. «факталагічная» і «суб'ектыўная» трактоўка прыроды мемуараў сустрэла сур'ёзную крытыку з боку Аляксея Курносава, Вадзіма Галубцова, а пасля Святланы Мінц. Гэтыя даследчыкі сцвярджалі, што мемуары пры дбайным крыніцазнаўчым аналізе могуць служыць паўнапраўным дакументальным матэрыялам. Так, А. Курносаў, выкарыстоўваючы ўспаміны ўдзельнікаў партызанскага руху перыяду Вялікай Айчыннай вайны, прыйшоў да высновы, што мемуары могуць быць не толькі ілюстрацыйным і дапаможным, але і асноўным матэрыялам для даследавання, калі дзейнасць яго аб'екта не атрымала дастаткова поўнага асвятлення ў дакументах, а таксама пры незахаванасці адпаведнай дакументацыі⁷. С. Мінц мемуары ўспрымала як крыніцы па сацыяльнай псіхалогіі⁸.

На тэарэтычным узроўні спроба пераадолення традыцыйных пазітывісцкіх падыходаў у трактоўцы крыніцы ў цэлым і мемуараў у прыватнасці была здзейснена Вольгай Медушэўскай. Яна вывела на першы план праблему герменеўтыкі як галоўнага метаду працы з крыніцай, з

⁶ Тарле Е. В. Дневник Д. А. Милютин // Вопросы истории. 1951. № 2. С. 119—123.

⁷ Курносов А. А. Методы исследования мемуаров / Дисс... канд. ист. наук. Москва, 1965. С. 146—147.

⁸ Минц С. С. Российская мемуаристика последней трети XVIII — первой трети XIX вв. в контексте историко-психологического исследования / Дисс... докт. ист. наук. Москва, 2000.

тэкстам⁹. Гэта значыць, што гісторык акцэнтует увагу на неабходнасці адмовы ад традыцыйнага тлумачэння тэксту з пункту гледжання яго эмпірычнай каштоўнасці, і ў той жа час звяртае увагу на патрэбу інтэрпрэтацыі яго значэння:

Сама праца па інтэрпрэтацыі выяўляе глыбокую задуму — пераадолець культурную аддаленасць, дыстанцыю, якая аддзяляе чытача ад чужога яму тэксту, каб паставіць яго на адзін з ім узровень і такім чынам уключыць сэнс гэтага тэксту ў цяперашняе разуменне, якім валодае чытач¹⁰.

Следам за пачынальнікам філасофскай герменевтыкі Гансам-Георгам Гадамерам В. М. Медушэўская ілюструе разуменне крыніцы як з’явы культуры¹¹.

Пэўны ўнёсак у змену падыходаў да мемуараў зрабіў французскі філосаф, прадстаўнік постструктуралізму і постмадэрнізму Жак Дэрэда, спрыяючы разуменню мемуараў як тэксту, які магчыма падвергнуць працэсу дэканструкцыі¹².

Існаванне вышэйзгаданых тэарэтычных канцэптаў пэўным чынам адбіваецца на даследаванні праблем мемуарыстыкі і ў практычнай галіне. З 60-х гг. XX ст. з’яўляецца шэраг прац, у якіх аб’ектам даследавання выступаюць успаміны, аднак большасць з іх прысвечана савецкаму перыяду гісторыі¹³.

Што тычыцца аналізу мемуарыстыкі XIX ст., то важнай падзеяй у яе вывучэнні стала манаграфія расійскага гісторыка Андрэя Тартакоўскага, які ў 80-я гг. XX ст. стаў трактаваць мемуарную літаратуру як самастойную з’яву духоўнай культуры¹⁴. У манаграфіі Тартакоўскага былі

⁹ Медушевская О. М. Источниковедение: теория, история, метод. Москва, 1996; Медушевская О. М. Теория, история и метод источниковедения // Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. Москва, 1998. С. 19—168.

¹⁰ Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. Москва, 1995. С. 4.

¹¹ Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. Москва, 1988. С. 220, 367—368.

¹² Пра значнасць метаду дэканструкцыі ў станаўленні крыніцазнаўства гл.: Медушевская О. М. Теория, история и метод... С. 107.

¹³ Дмитриев С. С. Личные архивные фонды. Виды и значение их исторических источников // Вопросы архивоведения. 1965. № 3. С. 35—48; Житомирская С. В. Вопросы научного описания рукописных мемуарных источников // Археографический ежегодник за 1976 г. Москва, 1977. С. 41; Зайончковский П. А. Введение // История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях. Т. I. Москва, 1976. С. 3—15.

¹⁴ Тартаковский А. Г. 1812 год и русская мемуаристика. Москва, 1981.

вызначаныя два асноўныя падыходы да мемуараў. Першы прадугледжваў выкарыстанне ўспамінаў як нейкіх «запаснікаў», «рэзервуараў» фактычных ведаў пра мінулае. У адпаведнасці з другім падыходам мемуары тлумачыліся як «рэшткі» сацыяльна-псіхалагічнага асяроддзя, якое іх спарадзіла, як помнікі ідэйнага руху і грамадска-гістарычнай думкі эпохі іх стварэння, па-за якімі сама гэтая эпоха не можа быць правільна зразуметай. Важнымі ідэямі аўтара з’яўляюцца палажэнні аб тым, што «мемуарыстыка па сутнасці адлюстроўвае гістарычную памяць, выступае адным са сродкаў духоўнай пераемнасці пакаленняў і адным з паказчыкаў узроўню цывілізаванасці грамадства», а таксама індыхатарам таго ці іншага этапу развіцця гістарычнай самасвядомасці асобы.

Разглядаючы мемуарыстыку з пазіцый гістарычнай дынамікі, А. Тартакоўскі вызначыў, што мемуарнай літаратуры ўласцівыя тры відавыя прыкметы — асабовы пачатак, памяць і рэтраспектыўнасць. Даследчык прыйшоў да высновы, што права аўтара на суб’ектыўнасць (аўтарскае бачанне і асэнсаванне падзей) з’яўляецца тыпалагічнай прыкметай любых мемуараў.

Што тычыцца айчынай традыцыі, то мемуарная літаратура XIX ст. у сваёй большасці даследуецца ў адпаведнасці з прызнаннем яе «факталагічнай вартасці», аднак на абмежаваным узроўні. Нельга сказаць, што мемуары ігнараваліся беларускімі гісторыкамі пры асвятленні падзей нацыянальнай гісторыі. Так, Сусана Самбук выкарыстоўвала іх для аналізу палітыкі царызму ў Беларусі ў другой палове XIX ст.¹⁵, Вячаслаў Швед — для вывучэння грамадска-палітычнай сітуацыі ў Беларусі ў 1772—1863 гг.¹⁶, Мікола Хаўстовіч — для даследавання жыцця і дзейнасці Ігнацы Яцкоўскага і Аляксандра Рыпінскага¹⁷. Падобны пералік можа быць працягнуты. Тым не менш, збольшага гэта адбывалася ў той традыцыі, калі з успамінаў проста выбіралася новая, «патрэбная» для аўтара інфармацыя.

Панаванне факталагічнага падыходу адбілася на даследчыцкай дзейнасці нават такіх вядомых гісторыкаў, як Мікола Улашчык, які ў сярэдзіне 1980-х гг. падкрэсліваў неабходнасць для беларускай гістарыягра-

¹⁵ Самбук С. М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века. Минск, 1979.

¹⁶ Швед В. В. Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772—1863 гг.). Гродна, 2001.

¹⁷ Хаўстовіч М. Айчына здалёку і зблізку: Ігнацы Яцкоўскі і Аляксандр Рыпінскі. Мінск, 2006.

фіі крыніцазнаўчага вывучэння мемуараў¹⁸, у той час як у сусветнай практыцы ўжо адбываўся метадалагічны пералом ва ўспрыманні самой гэтай крыніцы.

Значную працу па апрацоўцы мемуарнай спадчыны XVIII—XIX стст. правёў Адам Мальдзіс. Даследаванне ім мемуараў у якасці паўнаважнай крыніцы адбывалася яшчэ з часоў напісання і абароны ім у 1963 г. кандыдацкай дысертацыі «Беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі ў другой палове XIX ст.». За наступныя 30 гадоў А. Мальдзіс выдаў яшчэ шэраг даследаванняў, прысвечаных мемуарыстыцы XIX ст.¹⁹ Перш за ўсё, даследчык пачаў разглядаць мемуары як каштоўную крыніцу па гісторыі шляхецкай штодзённасці. Другім істотным момантам з’яўляецца ўвядзенне Мальдзісам у беларускі нацыянальны дыкурс цэлага шэрагу як выдадзеных на польскай мове, так і рукапісных мемуарных твораў.

З канца XX — пачатку XXI стст. у гістарычным асяроддзі ўзрастае зацікаўленасць да вывучэння культуры шляхецкага сацыяльнага стану, што, у сваю чаргу, стымулявала зварот да мемуараў у якасці крыніцы²⁰. Праблемы мемуарыстыкі XIX ст. пачалі выносіцца беларускімі даследчыкамі на міжнародныя канферэнцыі. Успаміны XIX ст. сталі аб’ектам дысертацыйных даследаванняў²¹. Акрамя таго, назіраецца паступовы рух да ўжывання новых метадалагічных падыходаў²².

¹⁸ Улашчык М. М. Мемуары і дзённікі як крыніцы па гісторыі Беларусі: 3 рукапіснай спадчыны. Мінск, 2000. С. 6.

¹⁹ Мальдзіс А. І. Падарожжа ў XIX стагоддзе. Мінск, 1969; Мальдзіс А. І. Традыцыі польскага Асветніцтва ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Мінск, 1972; Мальдзіс А. І. Таямніцы старажытных сховішчаў. Мінск, 1974; Мальдзіс А. І. На скрыжаванні славянскіх традыцый. Мінск, 1980; Мальдзіс А. І. Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст.: Нарысы быту і звычаяў. Мінск, 1982.

²⁰ Словік С. Культура шляхецкай сядзібы ў канцы 19-га — першай палове 20-га стст. Малы Свяцк — уладанне Гурскіх // Шлях да ўзаемнасці = Droga ku wzajemności: [польска-беларускія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі]: матэрыялы XII Міжнароднай навуковай канферэнцыі, 11—12 лістапада 2004 года, Гродна, Рэспубліка Беларусь. Гродна, 2006. С. 280—285.

²¹ Тэма дысертацыйнага даследавання Марыны Ярашук — «Мемуары першай паловы XIX ст. як крыніца па гісторыі Беларусі». Толькі для абранага прамежку часу даследчыца вылучае каля 320 надрукаваных мемуарных помнікаў. Гл.: Ярашук М. В. Метадалагічныя падыходы да вывучэння мемуарнай літаратуры і іх рэалізацыя ў дачыненні да крыніц па гісторыі Беларусі першай паловы XIX ст. // Развитие методологических исследований и подготовка кадров историков в Республике Беларусь, Российской Федерации и Республике Польша: сборник научных статей / Под науч. ред. проф. А. Н. Нечухрина. Гродно, 2011. С. 285.

²² Аб’ектам даследавання Віталія Макарэвіча сталі моўныя канструкцыі мемуараў. На думку аўтара, іх магчыма ўспрымаць у якасці ненаўмысна ўключанай інфармацыі,

Змены ў вывучэнні мемуарнай спадчыны ў многім абумоўліваю працэс беларусізацыі, які распачынаецца з 90-х гг. ХХ ст. Менавіта з гэтага часу з'яўляецца цэлы шэраг перакладаў мемуараў з польскай на беларускую мову. У 1997 г. у серыі «Літаратурныя помнікі Беларусі» былі надрукаваныя матэрыялы Леана Патоцкага²³, у 1999—2000 гг. — Ігната Ходзькі²⁴, у 2000 г. — Пляцыда Янкоўскага²⁵, у 2005 г. — Генрыка Жавускага²⁶, у 2009 г. — Алены Скірмунт²⁷. У 2010 г. на рускую мову перакладзеныя тэксты Юзафа Пшэцлаўскага, Станіслава Мараўскага, Тадэвуша Баброўскага, Адама Кіркора²⁸ і інш.

З'яўленне перакладных помнікаў, некаторыя з якіх ужо былі вядомыя дагэтуль у польскамоўнай версіі, пашырыла іх распаўсюджанне ў беларускім дыскурсе. Трэба памятаць таксама, што кожнае новае выданне/перавыданне крыніцы мае і самастойную каштоўнасць, «паколькі дадзены факт адлюстроўвае ступень выкарыстання крыніцы ў сацыяльнай практыцы». Распаўсюджанне твора ў пэўным асяроддзі адлюстроўвае стан грамадскай свядомасці, змяненне сацыяльных або культурных інтарэсаў і арыентацый у грамадстве²⁹. Функцыянаванне твора ў іншым сацыяльным асяроддзі, у іншай культуры робіць выдавочнымі тыя адценні сацыяльнай інфармацыі, якія не заўважаліся першапачаткова. Іншы культурны кантэкст высвятляе раней незаўважаныя ўласцівасці крыніцы. На гэтую спецыфіку ўспрымання тэксту звяртаў увагу французскі філосаф-постструктураліст, семіётык Ралан Барт: «Тэкст не можа

якая, у сваю чаргу, з'яўляецца аб'ектыўнай характарыстыкай сістэмы каштоўнасцяў і светапогляду аўтара твора. Гл.: Макарэвіч В. Полілінгвізм шляхты Беларусі ў XIX ст. (па матэрыялах успамінаў) // Айчынная і сусветная гісторыя: сучасныя погляды і метады даследавання: зб. навук. арт. Мінск, 2004. С. 117—120.

²³ Патоцкі Л. Успаміны пра Тышкевічаву Свіслач, Дзярэчын і Ружану. Мінск, 1997.

²⁴ Ходзька І. Успаміны квестара // XIX стагоддзе: Навукова-літаратурны альманах. Кн. 1. Мінск, 1999; Кн. 2. Мінск, 2000.

²⁵ Янкоўскі П. Засценак. Некалькі універсітэцкіх успамінаў. Тры браты-дзедзічы / Перакл. В. Алісіёнка і М. Хаўстовіча // XIX стагоддзе: Навукова-літаратурны альманах. Кн. 2. Мінск, 2000.

²⁶ Жавускі Г. Успаміны Сапліцы. Мінск, 2005.

²⁷ Залескі Б. Ф. З жыцця літвінкі. Мінск, 2009.

²⁸ Выданне выходзіць у серыі «Расія ў мемуарах». Гл.: Полякі в Петербурге в первой половине XIX века. Москва, 2010.

²⁹ Медушевская О. М. Теория, история и метод... С. 19—168.

нерухома застыць [...] ён паводле сваёй прыроды павінен скрозь штосьці рухацца»³⁰.

Прызнанне агульнасці культуры Рэчы Паспалітай прыводзіць у далейшым да такой з’явы, што тэксты, выдадзеныя беларускімі даследчыкамі, становяцца запатрабаванымі і сярод польскіх гісторыкаў. Гэта тычыцца перадусім выдання рукапісных матэрыялаў. Так, у 2007 г. паводле рукапісаў з фондаў Музея Адама Міцкевіча ў Парыжы былі выдадзены мемуары лістападаўскага паўстанца з Ашмяншчыны Ігнація Клюкоўскага³¹, у 2009 г. з фондаў Польскай бібліятэкі ў Парыжы — «Думкі пра фарміраванне вайсковай сілы» паўстанца Дамініка Квяткоўскага³², а ў 2011 г. з фондаў Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве — першая частка мемуараў вядомага эміграцыйнага дзеяча з Міншчыны Яўстафія Янушкевіча³³. Таксама паводле рукапісу з фондаў Музея Адама Міцкевіча ў Парыжы была ўпершыню выдадзена частка з успамінаў пляменніцы Тадэвуша Рэйтана Ганны Герыч³⁴ і г. д.

Спрабай пашырэння культурнай прасторы і імкнення да паглыблення ў гістарычную спадчыну з далейшым яе асэнсаваннем постмадэрнісцкага характару можна тлумачыць заснаванне асобных мемуарных серый і зборнікаў. У першую чаргу тут трэба згадаць рэалізаваную Аляксандрам Фядутам ініцыятыву па заснаванні ў 2011 г. «Беларускай мемуарнай бібліятэкі». Другім прыкладам з’яўляецца выданне з 2009 г. міждысцыплінарнага гадавіка «Асоба і час. Беларускі біяграфічны альманах», заснаванае на прынцыпах навуковай біяграфістыкі і мемуарыстыкі. Менавіта тут пабачылі свет матэрыялы, датычныя Мікалая Маліноўскага, Дамініка Квяткоўскага, Ганны Герыч і інш.³⁵

Належнае месца ў гістарыяграфіі павінен заняць і дадзены нумар «ARCHE». Усе матэрыялы ў ім падзяляюцца на некалькі тэматычных блокаў. Адзін з іх складаецца з тэкстаў мемуарнай спадчыны XIX ст. Сю-

³⁰ Барт Р. От произведения к тексту // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Москва, 1994. С. 415.

³¹ За вольнасць і веру. Ігнацій Клюкоўскі і яго ўспаміны аб падзеях паўстання 1830—1831 гадоў / Укладанне, пераклад, каментарыі В. В. Гарбачовай. Мінск, 2007.

³² Матвейчык Д. Дамінік Квяткоўскі і яго «Думкі аб фарміраванні ўзброенай сілы» // Асоба і час. Беларускі біяграфічны альманах. Вып. 1. Мінск, 2009. С. 117—128.

³³ Янушкевіч Я. Успаміны (1805—1831) / Уклад., пераклад з польскай мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. В. Гарбачовай. Мінск, 2011. Выданне другой часткі ўспамінаў запланавана на 2014 год.

³⁴ Гарбачова В. Ганна Герыч пра Рэйтанаў, Радзівілаў і Ішкалдзь / Пераклад з польскай мовы і каментарыі В. Гарбачовай // ARCHE. 2011. № 12. С. 175—226.

³⁵ Ад рэдакцыі // Асоба і час. Вып. 1. С. 5—8.

ды трапляюць рукапісныя матэрыялы Яўстафія Янушкевіча (тэкст да друку падрыхтаваны Вольгай Гарбачовай) і польскамоўныя ды дагэтуль не ўведзеныя ў нацыянальны дыскурс нататкі Альжбеты Пакаш (падрыхтаваныя Марынай Ярашук).

Другі блок прадстаўлены артыкуламі, створанымі на падставе выкарыстання шырокага кола мемуарнай літаратуры. Польскія і беларускія даследчыкі (Дарыюш Рольнік, Сяргей Токць, Івона Пятшкewіч, Вольга Гарбачова) засяроджваюць сваю ўвагу на разуменні грамадска-палітычных і сацыяльных падзей XIX ст. прадстаўнікамі розных пластоў грамадства. Аўтарамі таксама закранаецца такі мала распрацаваны ў беларускай гістарыяграфіі аспект, як стэрэатыпы поглядаў на Беларусь і яе жыхароў з боку іншаземцаў (Анатоль Сцебурака, Аляксандр Радзюк). Гісторыя побыту і звычайў у беларускіх мястэчках аналізуецца Інай Соркінай, гісторыя кніжнай культуры, шляхі заснавання і фармавання кнігзбораў, зборны вобраз тагачаснага чытача на беларускіх землях разглядаецца Ліліяй Коўкель.

У раздзеле рэцэнзій прадстаўлены развагі Валерыя Пазднякова над манаграфіяй польскага даследчыка Д. Рольніка, прысвечанай ролі і статусу польскай шляхты канца XVIII — першай трэці XIX ст.

У прапанаваных чытачу артыкулах адлюстроўваюцца пэўныя змены, якія назіраліся ў грамадстве Беларусі ў XIX ст. У гэты час стала заўважнай гендэрная трансфармацыя. Прозвішчы Габрыэлі Пузыны, Ганны Герыч, Ядвігі Астраменцкай, Алены Скірмунт, Элізы Ажэшкі, Альжбеты Пакаш і іншых мемуарыстак займаюць належнае месца сярод аўтараў. Зыходзячы з псіхалагічных асаблівасцяў, жаночыя ўспаміны адрозніваюцца ад мужчынскіх большай яркавасцю, эмацыйнасцю, напоўненасцю рэаліямі штодзённасці і побыту.

Па-другое, значная колькасць успамінаў XIX ст. прысвячаецца вайсковым падзеям. Аўтары звяртаюцца да вайны 1812 г., паўстанняў 1830—1831 і 1863—1864 гг. Можна нават казаць пра стварэнне цэлай серыі мемуараў пра паўстанні. Большасць помнікаў гэтага тыпу характарызуецца скрупулёзнасцю ў асвятленні гістарычных падзей, што ў пэўнай ступені набліжае іх да дзённікаў.

Па-трэцяе, з мемуараў паўстае ўсярэднены вобраз розных сацыяльных пластоў грамадства XIX ст., што з'яўляецца даволі істотным пры аднаўленні іх месца ў грамадска-палітычнай, сацыяльнай і інтэлектуальнай сістэме гэтага гістарычнага перыяду.

Акрамя таго, у мемуарыстыцы XIX ст. заўважаюцца спробы стварэння ў гістарычнай памяці вобразу герояў, за якімі замацоўваецца ідэал мужнасці і патрыятызму. Калі на пачатку стагоддзя галоўным у адлюстраванні такіх асобаў выступае прыхільнасць да ідэалаў патрыя-

ПРАДМОВА

тызму Рэчы Паспалітай з мартыралогічным адценнем, то ў другой палове XIX — пачатку XX ст. у мемуарах пачынае падкрэслівацца «крэсовасць»³⁶.

Трэба адзначыць яшчэ адзін момант у развіцці мемуарыстыкі XIX ст., які тычыцца моўнай сітуацыі. Калі ў XVII—XVIII стст. большасць успамінаў стваралася на польскай мове, то з часоў падзелаў Рэчы Паспалітай на беларуска-літоўскіх землях пачынаецца значнае распаўсюджанне рускай мовы, а ў канцы стагоддзя і беларускай, што таксама ўносіць новыя акцэнты ва ўсведамленне гістарычных з’яў перыяду XIX ст.

Вольга Гарбачова

³⁶ Jurkiewicz R. W krzywym zwierciadle. Próba krytycznego spojrzenia na ziemian kresowych przez pryzmat ich wspomnień i pamiętników // Przegląd Wschodnioeuropejski. Olsztyn, 2011. Nr 2. S. 18.